

Ş. TEOMAN DURALI DÜŞÜNCESİNDE METAFİZİKTEKİ MAKİNAYA BATI MEDENİYETİ

Ahmet DAĞ*

ÖZET

Bu çalışmada Ş. Teoman Duralı'nın makale ve kitaplarından hareket edilerek metafizik-felsefe-bilim sorunu anlaşılmasına ve açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle metafizik kavramının ne olduğu ele alınmış, Platon'un metafizik-felsefe-bilim geleneğinin oluşmasında katkılarını değinilmiş sonrasında felsefe-bilimin sistemli hale gelmesini sağlamış olan Aristoteles'in, Kant ve Hume'un felsefe-bilim anlayışına, yer verilmiştir. Duralı'nın akıl-bilgi-iman bağlamında bilgelikten/hikmetten koparmadığı bilim ve vahiyle ilişkilendirdiği ahlak ve sanat tanımlamalarına yer verilmiştir. Düşünürün spekülative ve spekülative olmayan felsefe ayrımına değinilerek felsefe-bilimin önemli kavramları olan "seçmecilik (eklektizm), bağdaştırmacılık (syncretism), birleştirim/sentez, disiplinler arası araştırma ve sistem" açıklanmıştır. Ontoloji, transsendental mantık, ahlak-estetik'den oluşan -üç metafizik alan- numenoloji ve daha sonrasında transsendental ve transsendent ayrımına değinilmiştir. Felsefe-bilimin inşasında iki önemli kurucu unsur olarak ele aldığı teemmül ve tefekkür kavramlarının açıklamaları yapıldıktan sonra felsefe-bilim-sanat bağlamından hareketle bilge ve filozof-bilim adamının niteliklerine ve farklılıklarına değinilmiştir. Kısaca bu çalışma bilge-düşünürün birbirinden kopmayan metafizik-felsefe-bilim-ahlak-sanat anlayışının kök paradigmasını anlamaya yönelik bir teşebbüstür.

Anahtar Kavramlar: Felsefe, Metafizik, Felsefe-Bilim, Ahlak, Transsendental, Transsendent, Spekülative Felsefe, Spekülative Olmayan Felsefe, Bilgelik, Akıl, İnanç

(Western Civilization from the Metaphysics to Machine in Ş. Teoman Duralı's Thought)

ABSTRACT

In this research, moving out from books and articles of Ş. Teoman Duralı, wise thinker, which is an attempt to interpret paradigmatic roots of metaphysics-philosophy-science-ethics-art of him which are closely related, it is tried to be understood and explained metaphysics-philosophy-science problem. Firstly it is mentioned that what is the concept of metaphysics and contributions of Platon's to be formed metaphysics-philosophy-science tradition; after that given philosophy-science conception of Aristotle, who provided philosophy-science to become systematic, Kant and Hume. It is mentioned Duralı's definitions of ethics and arts which are not broke off from wisdom in the context of reason-knowledge-faith and linked to science and revelation. By mentioning thinker's distinction of speculative and non-speculative philosophy, important concepts of philosophy-science which are eclecticism, syncretism, synthesis, interdisciplinary research and system. Ontology, transcendental logic, ethics-art - three metaphysics field - noumenology and after that distinction of transcendental and transcendent mentioned. After explaining deliberation and contemplation which are two constituent for philosophy-science, starting from philosophy-science-art context, wise and philosopher-scientist's qualities and diversities are mentioned.

Keywords: Philosophy, Metaphysics, Philosophy-Science, Ethics, Transcendental, Transcendent, Speculative Philosophy, Non-speculative Philosophy, Wisdom, Reason, Faith

* Kırklareli Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi, ahmetdag@klu.edu.tr

Giriş

Ş. Teoman Duralı (d. 1947) Cumhuriyet döneminde yetişmiş son dönemil önemli felsefeci-müfettehkirlerden biridir. İstanbul Üniversitesinde felsefe tahsilinin yanında biyoloji tahsili de görmüştür. Klasik mantık, felsefe tarihi, bilgi ve teorileri sahasında çalışmalarının yanı sıra hücre bilimi, klasik genetik, moleküler biyoloji, evrim, çevrebilim insan ve hayvan anatomileri gibi alanlarda çalışmalar yapmıştır. Birçok dil de bilen ve aynı zamanda bir dilbilimci ve kaşif olan Duralı; tarih, medeniyet, coğrafya, sosyoloji, dilbilim vs. alanlarda da okumalar yapan bu okumalarını yazmış olduğu makale ve kitaplarına yansıtmıştır. Bu çalışmada Duralı'nın metafizik, felsefe, bilim, teoloji, insan, ahlak ve uygarlık bağlamında düşüncesi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Metafizikten Felsefe-Bilime: Eflatun-Aristoteles ve Kant-Hume

Olgusal malzemeleri "bilimler" temin ederken, bunları sentezleme, soyutlama, genelleme ve en üst raddeye ulaştırma işlemleri -metafiziği, mantığı, bilgi teorisi ve ahlakı içeren- felsefede vuku bulur. Belirli vakıalar öbeğini doğrudan doğruya dile getiren kavramların anlamını sormak felsefenin işi değil, doğrudan doğruya metafiziğin işidir.¹

İlk defa Andronikos tarafından kullanılan 'metafizik' Aristoteles'in doğa felsefesini ele alan eserlerinden sonra gelen eserleri konu almıştır. Doğa araştırmalarının dışındaki varlık alanına *ilk felsefe* (prima philosophia) diyen Aristoteles -varlığı var olması bakımından ele alan- metafiziği, varlığı varlıktan yola çıkarak belirlemek çabasıdadır. Metafizik; ilk felsefenin/metafizik ve ikinci felsefenin/fizik hem temeli hem çatısıdır. İkinci felsefe var olanları araştıran bilimsel vasfa sahipken, ilk felsefe '*varlığı varlık olarak*' ele alır.² Felsefe-bilim-metafizik sahasında zihin işlemlerine eşlik eden metafizik; öznel gerçekliği ele alırken, bilimler de nesnel gerçekliğe eğilir. Metafiziğin esas sorunu ve görevi, akıl varlığı olarak öznedir.³

Hem var olanın durumlarını hem de onun parçaları ile türleri durumundaki şeyleri inceleyen metafizik sayesinde bilgiye konu olan nesnelere tespit edilebileceğini, doğa biliminin, matematiğin ve öteki bilimlerin konusunu belirlelenebileceğini söyleyen Duralı, -Descartes'e göndermede bulunarak- felsefenin tümünü; kökleri metafizik, gövdesi fizik, dalları ise tıp, mekanik ile ahlak olan bir ağaca benzetir. Descartes'ten farklı

¹ Duralı, (2006a, s. 52).

² Duralı, (2002, s. 7-8),

³ Duralı, (2006b, s. 91).

olarak ahlaka dikkat çeken Duralı, ahlakı; hem bilgeliğin en üst aşaması hem de öbür bilimlere ait tüm bilgileri öngören bir amil olarak görür.⁴ Ahlak duyusunu doğuştan olmaktan daha çok zihnin faaliyeti olarak gören Kantçı düşünme ile ahlak arasında koşutluk olduğunu söyleyerek de Sokrates'çi/Eflatuncu bir tutum sergiler.⁵

Metafizik-ahlak-teoloji dizgesini birbirinden koparmadan aynı bağlamda ele almaya özen gösteren Duralı, ilk felsefe olan metafizikle Tanrının hakkında bilgi edinen İbn Sina gibi -altı asır sonra- Descartes'in de benzeri bir yaklaşım sergilediğini söyler. Descartes'e göre, gerçek felsefe; Tanrının başlıca sıfatlarına ilişkin açıklamaları, ruhun maddi olmamasıyla ve bizdeki hem açık hem de basit mefhumlarla ilgili bilgilerin dayandığı ilkeleri barındıran *metafiziktir*.⁶

Bilgi ahlak uğruna vardır ve fizik metafiziğe giden yoldur. Fizik dünya bilgisini öğrenmekte şart metafiziktir. Onun üstündeki mertebe ilahiyattır, oradan aleme seyre dalan hikmet'e ve değişmez gerçekliğe yani hakikatin şahidi olunur. Amaç yaşama sanatındaki bilgelik olan sofia'ya ulaşmaktır. Filozofos, Tanrıya yakın ve onun tarafından sevilendir. Hikmet sever nefsanilikten uzaktır ve cismani zevk düşkünlüğü tanrıdan uzaklaştırır.⁷ Bu bağlamda ilahi ile dünyevi olanı birbirine ontik olarak birbirinden kopmaz. Bilinme seviyelerinin farkına değinen⁸ Eflatun'un zihni etkinliğinin amacı ahlaktır. O'nun felsefesinde metafizikle ilahiyat birbirine çok yaklaşır ve metafizikle ahlak ilahiyattan neşet etmekle kalmayıp onunla içli dışlıdır. Duralı, Eflatun'da bâtnîlikle metafiziğin, ilimle bilimin nerede ayrıldığını kestirmenin zor olduğunu ve bu zorluğun üstesinden 'derslerinin akli' olarak isimlendirdiği Aristoteles'in geldiğini söyler.

İlahiyatla sınır komşusu olan metafiziğin ilahiyat olmadığını söyleyen Duralı'ya göre, Aristoteles'ten daha derin ve sağlam ahlak öğretisi ortaya koyan ve felsefesinde teoloji, metafizik, ahlak ve varlık öğretileri iç içe bulunan Eflatun, '*ilahiyat menşeli metafizik*' ortaya koymuştur. O, Eflatun'daki teoloji, metafizik, ahlak ve varlık öğretilerinin içkinliğini şu şekilde özetler;

Filozofta, tanrının ve âlemin varlığı şeklinde birincisine (demirgous) indirgenebilecek iki varlık anlayışı bulunur. İyiliği kendisinde bulunduran birincisine göre her şey iyi olmalıdır ve asla kötü olmamalıdır. Akli bulunan ve iyi olan akli ruha, ruhu da bedene

⁴ a.e, s. 86.

⁵ Duralı, (2006a, s. 23).

⁶ a.e, s. 86.

⁷ Duralı, (2011, s. 16).

⁸ a.e, s. 13.

yerleştirmiştir. Akıyla temayüz etmiş hakkaniyet duygusu taşıyan insan yaratılmış olanın mutlak nedeni olan Tanrıya yakarır. Varlığa içkin akıl, akla içkin iyilik yaratmanın veçhesidir. Akıl varlığa iyilik ise akla içkin kuvvetlerdir.⁹

Yalnızca teoloji, metafizik, ahlak ve varlık öğretileri iç içe bulunmayıp, felsefesinde kozmik âlem ile fizik âlem arasında sıkı bir ilişki olan Eflatun'da yapmak/yaratmak biçimlenmiş güzelliştir. Tersine ise kaos, kötülük ve çirkinliktir. Tanrı biçim vererek hiçliğin anlamdaşı olan kaosu kozmos haline getirmiştir. Varlığın esaslarını/idealler kendinde bulduran ve her şeyi bütünlüğüyle bilen, zatı iyilik olan Tanrı evreni düzgün ve ahenkli yapmıştır. Eğer evren ahenkli ve orantılı olmasaydı matematik ve müzik olmazdı. Tanrının varlık zatı olan ruhundan ihsan olan akıl sahibi insan dış dünyada olanları aklında ışık veren uygun kavramlarla buluşturarak keşfederek bilgeliği artırır.¹⁰ Keşfetme gücüne sahip ve bilgeliğini artıran insan ideal bir toplum ve devlet düzeni inşa edebilir. Varlık belirlemelerini toplumun bağrında kazanan toplum varlığı olan insanın kâmil bir insan olabilmek için müttekâmil bir toplum olan *polise* ihtiyaç duyar.

Eflatun bilgeliği; ilahiyat, metafizik, ahlak ile toplumsallık çeşidinden iç içe geçmiş dört çember halinde gelişme göstermiştir. O tarihte 'bilgelik'ten 'felsefe'ye felsefenin merkezi durumundaki metafiziğe sıçrayan adımı atmıştır. Bilgelikten, sistemli düşünme sahası metafiziğe intikali gerçekleştiren Eflatun'dur. Ahlakı belirleyip temellendirme gayesinde olan Eflatun'un bu gayesine daha sonra Hıristiyan, İslam ile Yeniçağ Avrupa, kısaca klasik batı felsefe yapma tutumları yönelmişlerdir.¹¹ Bilinç-bilgi-ahlak şeklinde üç veçheli bilgelik taşıyan, felsefe-bilimin sorunsallığın yanında batını bilgeliliğinin öncüsü sayılan Eflatun'a ya vahyin nasip olduğunu ya da onun Mısır'a gittiği için Musevilikten, Zerdüştlükten ve Mazdeklikten etkilenmiş olabileceğini¹² dile getiren Duralı'ya göre Eflatun, Batılı düşünce geleneklerinde felsefe-bilim ile mistikliğin ayrıştıkları 'yolağzı' konumundadır.¹³ Batı medeniyetinde felsefe-bilimdeki temel kavramların ve bunların oluşturduğu dokuların ilk düzenli ve bilinçli meydana getiricisi Eflatun, hem dini mistiklerin hem de felsefenin bilimin fişkırdığı suyun başıdır.¹⁴

⁹ Duralı, (2006b, s. 86).

¹⁰ a.e, s. 87-89).

¹¹ a.e, s. s. 126-127.

¹² a.e, s. 93).

¹³ a.e, s. 143.

¹⁴ Duralı, (2011, s. 17).

Nasıl *efsane* çenberinden geçtikten sonra insanlık, *felsefe* kurmak gücünü gösterebilmişse, aynı şekilde *positiv felsefeye* başka bir deyimle, *bilime* varmak için de *speklativ felsefe* durağını arkada bırakması gerekmiştir. Genelde felsefe, kavram dağarcığını efsaneye borçlu olduğu kadar, alışlagelmiş bilim anlayışı da temel kavram kuruluşu ile ilkelerini felsefede, öncelikle, Aristoteles'in sisteminde bulmuştur.¹⁵ Eflatun'da hakikat; ana ilkelerin bilinmesiyle, Aristoteles'te mantık kurallarının, varsayım ile gerçekliğinin birbirleriyle uyumuyla sağlanabilir. Zihnin işleyişi ile doğada olup bitenlerin akışı arasında uygunluk olduğunu söyleyen Aristoteles'te düşünceler alemi ile olaylar dünyası arasında uçurum yoktur.¹⁶

Ona göre, ilahi hikmetten ilham alarak felsefeyi tesis eden Eflatunken, felsefeyi sistemli düşünüş (felsefe-bilim) haline getiren Aristoteles'tir.¹⁷ Düşünür, sahaları birbirinden ayırmakta mahir olan Aristoteles'in ilk felsefesi ile ilahiyat (*Filosofia Theologike*) arasındaki ayrım çizgisinin belirsizliğinin nedeni olarak Aristoteles'in vahiyle muhatap olmamasını gösterir. "Varlık ve onun temel belirlenimleri nelerdir?", "Varlığın ilk sebebi ve hareket ettiricisi nedir?" sorularını sorarak metafiziği/ilk felsefe zamanla teolojiye kaydıran,¹⁸ bilimi fizik bilgilerle sınırlayan Aristoteles bilimin, tarihteki anlamını ilk belirleyen kişidir.¹⁹ Sistemci ve sınıflayıcı aklıyla metafiziğin, mantığın, ahlakın ve bilim araştırmalarının kurucusu²⁰ olan Aristoteles, Sokrates'in bilgece tavırla felsefe yapma üslubu ile usulünü ve Eflatun'un felsefeyi aşarak mistikliğe 'kulaç atma' tutumunu bir yana bırakarak aklın kendine çizdiği sınırlar içerisinde kalmağa özen göstermek suretiyle felsefe-bilim sistemciliğini oluşturmuş ve felsefe-bilim geleneğinin ilk temsilcisi olmuştur.²¹ Felsefeyi mantık çerçevesinde belirleyip bilim kavramını etrafıca tarif etmiş ve Lûkaion/Akademi vücuda getirmiştir.²²

Eflatun'un keşfi olan felsefe binasını şaheser bir mimari yapığa ulaştırma şanı Kant'a aittir.²³ Bilginin düşünce/numen değil olay/fenomen çıkışlı olduğu konusunda Aristoteles'le Kant arasında aykırılık yoktur. "*Varlığın öz yurdu neresidir? Duyumlar ile algılar onu gerçekten tanıtmaya yeter mi?*" sorularının felsefi metafizik cevabını bir tek Eflatun verirken, Kant ise

¹⁵ Duralı, (1984, s. 274).

¹⁶ Duralı, (2011, s. 39).

¹⁷ Duralı, (2006a, s. 16).

¹⁸ Duralı (2010, s. 8).

¹⁹ Duralı, (2011, s. 15).

²⁰ Duralı, (2006b, s. 87).

²¹ a.e, s. 14.

²² Duralı, (2011, s. 32).

²³ Duralı, (2011b, s. 66).

transsendental felsefeyle iki doğru olan fizik ve metafiziği birleştirmiştir. Aristoteles'ten bu yana felsefeyi araştırmaların sıklet merkezine döndüren Kant, bilginin kaynağını özneye kaydırarak metafizikte Kopernik devrimini gerçekleştirmiştir. İnsan gerçekliğinden hareket ederek biyofizik ve psiko-bilinç üzerinde odaklanan Kant, metafizik-mantık-ahlak sistemi bağlamında insanşumul hakikatleri araştırmıştır.²⁴

Beşeri, insan yapanın akıl olduğunu söyleyen Kant, felsefeyi bilimle bir arada yeniden inşa etmiştir. Aristoteles'ten sonra birlikli, bütünlüklü sistem olarak felsefe-bilimin ikinci inşası olup ilkinden daha sıkıca örülü daha tıkHz bir yapı görünümü arz etmektedir. Kendisini doğuran annesi bilgeliği de yeniden felsefeye baş tacı kılmıştır. Bilgelik ile felsefeyi kişiliğinde mezceden, sisteminin beyni metafizik olan filozof felsefenin bilimle izdivacını yenilemiştir.²⁵

Herakleitos ve Eflatun'dan beri tanınan iki katlı dünya anlayışı tekli hakikate yani gerçekliğe indirgenmiştir. Felsefe-bilim geleneğini oluşturan Aristoteles manevi-dini anlayışı terk etmiştir. Hume'la tek katlı anlayış hâkim olmaya başlamış ve O, bu terki tarihi çığır olarak pekiştirip kesinleştirmiştir. Dini iyiden iyiye bırakan Hume, Aristoteles'in tersine ahlakın bağrında yatan iffeti artık kaale almaz. Onun ahlakı nefis öğretisiyle siyaset ve iktisatla içi içe olup ana hedefi toplum ile devlet düzenini sağlama bağlamaktır. Onun nazarında ahlak, devlet düzeni çerçevesinde teşkilatlanan insanın mezkur nizama ayak uydurma etkinliğidir.

Hume indinde ruh ilahi olmaktan çıkınca geriye beden gibi dünya menşei nefis kalmıştır. Genelde İngiliz deneycilerin özellikle de Hume etkisiyle felsefe-bilim kendini bidayette doğuran annesi bilgeliğe sırt çevirmiş beyni durumundaki metafiziği hasım ilan etmiş bilimlere mesafe koymuştur. Sonuçta bir medeniyet inşa filozofu olan Hume, İngiliz-Yahudi diye adlandırdığımız çağdaş medeniyetin bilahare ideoloji denilecek felsefi arka planının tasarımcısıdır. Tarihte ilk defa din ilkeleri ile kurallarından esinlenip etkilenmeksizin oluşturulmuş tam teşekküllü mezkur felsefe-bilim sisteminde hayatın bütün köşe bucağına müdahale eder bir düzen türetilmiştir. İlk ideoloji "Hürriyetçiliğ'in (liberalisme) felsefi dokusu; çok gevşek dokunmuş ve müphem olup müellifi de kendisinin ardısına dünyaya gözlerini açıp günümüze değin hükmünü icra edegelmiş sermayeceliğinki gibi, öncelikle Hume'dur. ²⁶ İnsanı hırs ve tutku bağlamında ele alan Hume insanın mekanik ve kapital bir varlık hale gelmesini sağlayan unsurlar barındıran bir yaklaşım ortaya koymuştur.

²⁴ a.e, s. 93-94.

²⁵ a.e, s. 116.

²⁶ a.e, s. 106.

Bilgelikten Bilime, Beşer'den İnsan'a

Felsefe-bilim geleneğinin oluşmasında Eflatun ve Aristoteles'in katkılarına değinen Duralı, tecrübe ile inancın omuz omuza vererek bilgi ve hüneri yani felsefe-bilimi oluşturabileceğini söyler. Ona göre bilim; akıl ateşinde 'pişirilip kotarılan' tecrübeden/deney üretilen sistemli bilgilerin getirdiği bir bütünlüktür. Sezgi yolunun ilerisinde sonuç çıkarma kabiliyeti bilgelik ya da hikmettir. Annesi bilgelğe sırtını çevirmemiş her felsefe ve evladı durumundaki bilim kuruluşu bilgeliğin özsuyu edep tarafından sevk ve idare olunur.²⁷

Duralı'ya göre, insanın iç âlemi ile dış dünyası birbirini gerektirir. İç alem dış dünyanın mazrufu ikincisi de birincisinin zarfıyken uyumlu birliği bilinci meydana getirir. Bilinç; bilgilerin esasıdır ve anlamlandırma merciidir. Bundan dolayı bilgilerin bilgisi olan bilinç insanın tecrübeleri ve yaşantının temerküzüdür.²⁸ Duralı, Tanrının insana vicdan ve vahiyle seslendiğini, dinin iman edenle edilen, iman ile bilgi, dünya ile ahiret hayatları arasında sallantıya yer bırakmazcasına ayırım çizgisi çektiğini söyleyerek kozmik âlem ile duyulur/fizik âlem arasındaki ilişkiye değinir.²⁹

Duralı, dış görünüşçe "beşer"e benzese bile duygulanmayan tefekkür edemeyen şan, şeref, haysiyet, adalet, merhamet ile güzellik duygularından yoksun fabrika yahut laboratuvar ürünü 'ruhsuz' hatta 'nefs'siz "beşer kopyalarına" yahut kopyalanmış beşerlere 'insan' bir yana 'beşer' bile diyemeyeceğimizi, insanın 'kimliği'yle, 'toplum ortamı'yla 'doğal çevresi'yle bir bütün olarak 'soykırım'a uğradığını iddia eder.³⁰

Filozofu dolaysıyla insanı beşer ve insan olarak iki boyutlu olarak ele alan Duralı'ya göre epistemolojik bir varlık olan filozof bilgiyi konu edinmesi bakımından beşerken/homo ahlak varlığı olması bakımından insandır/humanus. İnsanı bilgi ve imandan müteşekkil varlık olarak düşünen Duralı'ya göre, kökleri bakımından aynı olan iman ve bilginin amaçları farklıdır. Bilgi de kültürün kurucu unsuru inançlardan doğar. Bilgiye dönüştürülebilir olanlar kanıtlanabilir inançlardır. Kanıtlanmayı beklemeyen iman şüpheyi dışarıda bırakır. Bilimce açıklanmayan manevi âlemi din aydınlatır. Aklın ilkelerine uyan din akıl yürütme ve kanıtlama işlemlerini dışarıda bırakır.³¹

²⁷ Duralı, (2006a, s. 15).

²⁸ Duralı, (2011, s. 14).

²⁹ a.e, s. 21).

³⁰ Duralı, (2003, s. 27).

³¹ Duralı, (2006a, s. 22).

Beşer; bedenini, bünyesini duyumlayan varlıkken, insan ise kendisini anımsayarak başkalarından ayırt edebilen varlıktır. *İnsanın tarihi* kesintiye uğrar ve tarihliliğini unutursa, 'benliği' sarsılır, giderek çöker. Duyma-düşünme-hatırlama işleyişi, insanın *inanç* varlığı olmasının zeminini teşkil eder. Geleceğe geçmişinden hareketle hamle yapan ve geçmişteki yaşadıklarıyla yoğrulup 'pişen' kişilikli insan, yaşanacakların nasıl olabileceklerini hep tasarlamakla meşguldür. İnsan, hem birey hem de toplum olarak tarihi varlıktır. Tarih, toplumun benliğine ilişkin bilinci, dolayısıyla, kimliğidir. Geçmişini topyekün unutmuş insan, hafızasını yitirmiştir. R. Descartes'ın 'düşünüyorum, öyleyse, varım' düsturu uyarınca, hafızası silinmiş olan, varlığına -yanı 'benliği'ine- ilişkin bilincini de kaybeder, sonuçta, insanlığından olur. Böyle birine artık insan diyemeyiz. O, salt dirim seviyesine -yanı beşerliğe- rucu etmiş sayılmalıdır; buna ise, 'bitkisel hayat' denir.³²

Duralı'da bilim ve din; kozmik âlem ile fizik âlem arasındaki dengeyi sağlayan iki önemli kaynaktır. Bilim doğayı öğretirken, ahlak duyusunu uyandıran ise din eğitimidir. Epistemolojik ve etik olarak yetkinliğe kavuşacak olan insanın dengeli bir bütünlüğe kavuşması sağlıklı, kâmil insanın varlık sebebidir. Din-doğa bütünlüğünü sağlayan kâmil insan yaratıcılığın tezahürü olan sanat sezgisini yakalar. Bilimi bilgelikten/hikmetten koparmayan bilgedüşünür, bilimi vahiy ekseninden hareketle ahlak ve sanatı kuşatarak doğanın incelemesi olarak tanımlar. Bilime uzanan kesintisiz ve düzenli düşünme-araştırma etkinliğinin kaynağını spekülative olmayan metafizik temelli felsefeye dayandırır.³³

Duralı'ya göre, kendi mantık düzenine dayanarak kendisini sarsıp eleştirebilen sistemler; zamanla bilimlere zemin hazırlayarak üç bin yıllık bir geçmişe sahip uzun ve tutarlı, çeşitliliği barındıran gelenek olan FELSEFE-BİLİM'i oluşturur. Köklerini tarih öncesi Mezopotamya ile Mısır'a uzatmış, sonra da tek tanrılı vahiy dinlerince biçimlenmiş bulunan, coğrafi saha itibarıyla de aşağı yukarı İndus ırmağı ile Ural-Altay dağlarının batısında kalan bütün bir dünyanın maddi ve manevi belirleyicisi olmuş Batı Medeniyeti içerisinde gelişen felsefe-bilim, tarihi boyunca Eskiçağ Ege, Ortaçağ İslam-Yahudi-Hıristiyan ve nihayet Yeniçağ Avrupa felsefe-bilim gelenekleri şeklinde üç merhaleden geçmiştir.³⁴ Bu geçişlerde bilgelik, ahlak ve hikmetten koparak bilime ve insan doğasından kopartılarak beşere dönüştürülmüştür. Bilgi hikmet ve ahlaktan kopmuş salt bilgiye evrilmiş ve insanın manevi/ahlaki yönü ihmal edilerek mekanik/maddi bir varlığa yani beşere evriltirmiştir.

³² Duralı, (1999, 119-120).

³³ a.e., s. 23-24.

³⁴ Duralı, (1986, 92-93).

Spekülativ Felsefeden Spekülativ Olmayan Metafizik Tür Olan Felsefeye

Felsefeyi, spekülativ ve spekülativ olmayan felsefe diye ikiye ayıran Duralı'nın yeğlediği felsefe işlevsel olan spekülativ olmayan bir felsefedir. Ona göre, sırtını deneysel araştırma alanlarına dayayan felsefe incelemeleri spekülativ olmayan felsefe iken, deneysel alanlara sırtı çeviren felsefe ise spekülativ felsefedir. Spekülativ olmayan metafiziğe dayalı bir felsefe sisteminin en belirleyici özelliği önerdiği cevaplar ile çözümlerin hep yenilebilirlikleridir. Bu felsefe; sürekli tartışma ile gelişmeye dayalı açık olan tek düzen, bir felsefe-bilim sistemidir.³⁵

Ona göre, özel bir felsefe yapma tavrı üslubu ve usulü olan spekülativ metafizikle uğraşmak neticeleri ortaya koymada yeterli değildir. Spekülativ metafizik dışında kalan felsefe yapma tutumlarında genellikle olaylar dünyasına dayalı savlara, önermelere yönelir. Görünümlerle ilgilenen spekülativ olmayan metafizikçi felsefecinin amacı evrene ilişkin çeşitli bilgiler edinmek olup onunla ilgili dile getirme tarzlarını mantık süzgecinden geçirmektir. Spekülativ olmayan meta-fizik, doğrudan doğruya tümüyle evreni bilme denemesi spekülativ metafizikten ayrılır.³⁶ Felsefe-bilim, 'bilimsel' dediğimiz TEORİ'leri üretmiş; spekulativ metafizik sistemlerin de kimisi, zamanla ÖĞRETİ/doktrin ile İDEOLOJİ'leri doğurmuştur.³⁷

"Havanda su dövmek" olarak algılanan felsefe algısının aksine evrene ilişkin bilgileri düzenleyen işlevsel felsefeye dikkat çeken Duralı, insanın sınırlarını ve haddini bilerek bilimsel faaliyetleri gerçekleştirebileceğini ifade eder;

...Âlemin tümünü bilme cüreti ile had bilmezliğine asla rağbet etmeyip sadece tasavvur ve inanca sahip bulunabileceğimizi; bu tasavvur ile inanç binasını da evrenin şu yahut bu kesimine ilişkin bilgilerle dayayıp döşeyebileceğimizi kabul ederek spekülativ-olmayan metafizik türden felsefe yapmak mümkündür.

Duralı, felsefe-bilim açısından 'felsefe'yi bir dünya görüşü, hayata bakış tarzı, herhangi bir temel meseleyi belli bir bakış açısında 'donduran' bir öğreti olarak yorumlamaz. Statik olmayan dinamik bir niteliğe sahip olan, kendisinden temel meselelerin doğduğu, ama onları hep ilk ve asli kökte birleştiren 'ilk bilim' olan felsefe; bilim doğuran bilimdir.³⁸ Bilge-düşünürü göre, en üstün

³⁵ a.e., s. 53.

³⁶ a.e., s. 82-83.

³⁷ Duralı, (1986, s. 92).

³⁸ Duralı, (2006a, s. 84).

düşünce mimarisi olan felsefe-bilimi ve batı felsefe tarihini pozitif düşüncenin gelişme süreci olarak kabul etmek yanlıştır. Çünkü tarihte hiçbir olay öncesiz değildir.³⁹ Duralı'daki felsefe-bilim kavramı pozitifleştirilmiş ve sekülerleştirilmiş bir içeriğe sahip değildir. Köken olarak felsefe-bilim; metafizik, ahlak ve bilgi öğretisini barındıran felsefe ile bilimin yoğrulması sonucu belirli tarih ve coğrafyada çok özel şartlarda inkişaf etmiştir. Felsefe-bilim 'anne'si bilgelikten farklı bir yapı biçim kazanmıştır.⁴⁰

Felsefe-bilimin en önemli kavramları olarak seçmecilik/eclecticism, bağdaştırmacılık/*syncretism*, birleştirim/sentez, disiplinler arası araştırma ve sistemi kabul eden Duralı, *eclecticism* kavramının ilk Galenos'ta (131-201) eklektismos olarak görüldüğünü ve en önemli savunucusunun Leibniz olduğunu söyler. Duralı, Diderot'un "*Eclectisme*" başlıklı makalesinde "*kendi kendine düşünmekten kaçınmayan; taraf tutmaksızın, fark gözetmeksizin irdelemiş olduğu bütün felsefelerden kendine göre bir şeyler çekip çıkararak*" eklektik olanın övüldüğünün ve çığır olarak 19. yüzyılda yaygınlaşmasını sağlayan düşünürün Victor Cousin olduğu bilgisini verir. Duralı, -Lalande'den iktibasla- seçmecilikte "*farklı düşüncelerin bir potada eritilerek farklı yeni bir düşünce üretilmesi*" söz konusu olduğunu söyler.⁴¹

Bağdaştırmacılık (*syncretism*) kavramının Plutarkos'un bir metninde geçtiğini ve çığır ve yöntem olarak kullanıldığı⁴² bilgisini verdikten sonra üçüncü kavram olan birleştirimin/sentez felsefe ile bilimde ortaklaşa kullanılan en önemli kavramlardan olduğunu söyler. İsmail Fenni'deki *tahlil* kavramının tanımı olan "önce kendi başına ayrı kalan benzer unsurların bir araya getirilerek bütünleştirilmeleridir" ve Descartes'in "En basit kavramlardan yahut önermelerden hareketle en karmaşık kavramlara yahut önermelere erişmek" tanımlarına yer verir. Kimyada, biyolojide, psikolojide birleştirimin/sentezin olduğunu söyler.⁴³

1960'larda ortaya çıkmış olan disiplinler-arası araştırma/interdisciplinary ise kavram ve yöntemlerin bir araya getirilmelerine ve eşgüdümlü işbirliğidir. Duralı'ya göre geçmişte sistemci düşüncenin felsefedeki temsilcisi "seçmeciliğin" karşıtı bircilik (monism) iken günümüzde bilimlerde disiplinler arası araştırmanın karşıtı ise indirgemeciliktir. Duralı -sistemci ve tümelci-Aristoteles'in temsilcisi olarak biyolog L. Von Bertalanffy'i kabul eder.⁴⁴

³⁹ a.e., s. 97).

⁴⁰ Duralı, (2006b, s. 127).

⁴¹ Duralı, (2006a, s. 28-30). Bkz. Andre Lalande, 'Vocabulaire Teechnique et Critique de la Langue Philosophique" s. 258.

⁴² a.e, s. 32-33).

⁴³ Duralı, (2006a, s. 32-33).

⁴⁴ a.e, s. 37-38.

Örgütlenmiş bir bütünlüğü oluşturacak biçimde karşılıklı olarak birbirlerine bağlı maddi yahut maddi olmayan unsurların tamamına *sistem* adını veren Duralı, sistemi; felsefe ve metafiziğin demirbaşı olarak görür.⁴⁵ Düşünce, bilgi, bilim ve felsefenin ne olduğundan hareketle felsefe ile bilim arasındaki ilişkinin önemine değinir. Zihin faaliyetlerinden bir 'düşünme' işi olan yorum ile yargının ürününe 'düşünce' denirken, düşüncenin doğruluğu yahut yanlışlığı başkalarınca tespit ve tahkik olunabilmesine 'bilgi' denir. Bilim ile felsefeye kadar uzanan yolda edinilmeye çalışılan şey bilgidir. Birbirine benzeyen tek tek olayların bilgileri arasında kurulan tutarlı bağlarla "bilim" meydana gelir. Düşünürü göre bilgi, bilim ve felsefe arasında nitelik ve kapsam bakımından farklılıklar vardır. Bilgi çok kısıtlı alanın tasviri, bilim komşu sahalara ait bir araya getirilmiş resimlerin terkibidir. Felsefe ise çok geniş bir manzarayı sergileyen tablodur. Sınırlı bir gerçekliği yansıtan deneysel 'yalınkat bilgilerin' 'birleştirim'inden' elde edilen bilimsel bilgi teorikken üst teori konumundaki felsefi bilgi 'sistematik'tir. Temel deneysel bilgi malumat, bilimsel bilgiye götüren düşünüş/teemmül, tasavvurlardan tamamıyla bağımsız salt derin düşünme murakabedir.⁴⁶

Nitekim ona göre bilim denilen yapılar doğa felsefeleri ya da varlık öğretileri adını verdiği sistemlerin kaplamca daralıp işlemce derinleşmesinden doğmuşlardır. İlkeler çerçevesinde sistemlice işlenmesi gereken bilgi malzemesinin ve fikirlerin kavuşturulması olan sistemi akıl sağlar.⁴⁷ Kant'a göndermede bulunarak mimariliğe yatkın olan insan aklının bütün bilgileri bir sistemin çatısı altında görme eğiliminde olduğunu dile getirir. Aklın eşyanın mahiyetine ermekte sınırlı gücüne değinen Duralı, düşünmeyi uygulanmalardan tecrit etmiş felsefi aklın karşılaşılanın varlıkça aslını, özünü kavrayamadığını akla kalan işin ahlak ile estetik, mantık ile matematik değerleri denetlemek olduğunu söyler.⁴⁸

Transsendental-Transsendent Ayrımı

Duralı, dedüktif ve endüktif yöntem inşa eden buyurucu, müstebit felsefe-bilimin kalkış noktası olan akıl ile salt aklın birbirinden farklılığına değinir. Salt aklın gerçekliği kuşatan hakikat âleminde olduğunu söyler. Akıl transsendental işlemlerinde derinleşip keskinleştiği ölçüde 'idea'nın manasına ancak kavram kapısından geçerek yaklaşır.⁴⁹ Duralı, aklın karşılaşmalar

⁴⁵ a.e., s. 41.

⁴⁶ a.e., s. 42-43.

⁴⁷ Duralı, (2006b, s. 94).

⁴⁸ a.e., s. 90.

⁴⁹ a.e., s. 98.

dünyasını anlamlandırma yöntemine *fenomenoloji* onun fikri âlemdeki işlemlerine ise Kant'tan esinlenerek *numenoloji* adını verir. Öznenin varlık şartlarını ele alan saha *ontoloji*, transsendantal aklın inceleme alanı *transsendental mantık* olup değerlerin mantığı ise *ahlak-estetiktir*. Bu üç metafizik alan numenoloji alanında toparlanır. "*Transsendental akıl araştırma ile inceleme sahası*" anlamındaki numenoloji tasavvursuz salt sezgiden hareket eder. Onun nesnesi bulunmaz, konusu ise fikirdir. Akıl 'transsendental ben'e ilişkin bir fikre eğilmiyorsa, ortaya çıkan mantık ve matematikte görüldüğü gibi bilgidir. Eğiliyorsa bilinçtir.⁵⁰ Duralı, nihai müracaat mercii olan akla başvurarak gerçeklik evreni ile onun ötesini hep birlikte kapsayan hakikat âlemi ayrımını yapar. Sühreverdi'nin melekût âlemini, *transsendent*, salt hakikat âlemi halinde olan Eflatun'un '*idea*'sını ise *ceberût âlemi* olarak yorumlar.⁵¹

Ona göre, insan akli transsendental sınırlarını aşıp transsendent'in kara sularını ihlal etme tutkusunda olabilir. Fenomenolojide aklın meşru zeminde uyguladığı kuralları, yasalar ile yöntemlerin olmasını normal olarak görürken aklın numenoloji de tatbik sahasına koymasını anormal görür aklın bu teşebbüsünü yatak kıyafetiyle sokağa çıkmaya benzetir.⁵² Salt akıl, evrene ilişkin sistemler olan transsendental/metafizik âlemde iş görebilirken, evreni aşan transsendent/idealar âleminde Allah dostu olan 'gönül adamı' gezintiye çıkar.⁵³

Düşünce Zincir Halkalarının Çifte İmamesi: Teemmül ve Tefekkür

Duralı'ya göre üç ana seviye; düzayak düşünme, teemmül ve tefekkürdür. Gündelik yaşamdaki malumatlar düzayak düşünme süreçlerinin semeresidir. Görevi transsendental işlemi düzenleyip yürürlüğe koyma olan metafiziğin en önemli düşünüş unsurlarından biri teemmüldür. Teemmül; gerek bir olayın sebeplerini daha ziyade çözümlmek ve daha doğru anlamak gerekse bir hareket tarzının sonuçlarını özellikle de yarar ile sakıncalarını irdelemek maksadıyla oluşturulmuş yargının eleştirilmek üzere askıya alınmasıdır.

Genelleme-soyutlama-birleştirim düzleminde fikirden hareketle idrakin belirlenmesinde hâkim düşünme süreci *teemmüldür*. Aklın benzer kabul ettiği duyuları ve olayları belirli bir kavram şemsiyesi altında düşünmek olan *teemmülle* belirli kavram altında düşünülen duyu ve olaylardan biriyle karşılaşıldığında olaya denk düşen *kavram* akılda uyandırılır. Olaylar aynı

⁵⁰ a.e., s. 92.

⁵¹ a.e., s. 100.

⁵² a.e., s. 111.

⁵³ a.e., s. 98.

nedene bağılı olsalar da kendi aralarında gayrimütecanis yapı ile biçim sergileyebilirler. Bu da çokluktaki birliğin dünyadaki örneğidir.

Duralı'ya göre teemmülden farklı olan aklın akıl üstüne katlanması olan tefekkür; teorik-sistemantik fikri yapılanmanın en üstün raddesi olan metafizik, felsefe ve ahlak alanında kendini gerçekleştirir. İdrakin ötesine işaret eden 'transsendental düşünmeyle elde edilen fikirlerdir, transsendental düşünme düzleminde fikirlerin yakalanmasını sağlayan düşünüş tefekkürdür. Düşünme ediminin doruğu olan *tefekkür* asıl uğraş alanı olan ahlaka, felsefe sisteminin yüreği konumundaki metafiziğe dolaysıyla felsefe sisteminin sınırlarını aşan mistikliğe dek uzanır. Teemmüllü düşünme malzemesini tecrübeden devşirirken ondan bağımsız olan tefekkür, tecrübe dışı düşünme hüneridir. Tefekkür sonucu fikirler, manaları itibariyle kesin ve açıktırlar. Tali anlamları bulunmadığından bunlar apriori analitiklerdir. Duralı'da hem transsendental hem de transsendent alanda kendini gerçekleştirmeye çalışan *tefekkür*, felsefe sınırları içinde kaldığı sürece *transsendental düşünce* sahasında yürürlüktedir. Metafiziği aştığı ölçüde ise transsendent'tir.⁵⁴ Manası bulunan sözler ve onların düşünüş arka planını teşkil eden fikirler üstünde düşünmek teemmüldür. Tefekkür ise felsefe-bilimin yüreği konumundaki düşünüşdür.⁵⁵

Onun düşünce sisteminde teemmül ve tefekkür; bilgi edinmede iki önemli unsurdur:

Seviyesi idrak olan teemmüllü düşünmeden doğan bilgi çeşidi ilimdir. Kavramlı, birleştirimli ve gidimli düşünmenin üstün raddesi olan teemmüllü düşünme bilgiler üstüne eğilerek sınanır, denetlenir ve kanıtlanabilir. Teoriler bilimden meydana gelir, en geniş, en kapsayıcı düşünce yapısını ise felsefenin ürünü sistem oluşturur. Genelleyici-soyutlayıcı-sentezci ile transsendental, demek ki teemmüllü düşünme tarzları, tefekkürle buluşup birlikte iş görmeğe koyulurlar.

Dialektik düşünen/transsendental öznel hem 'tefekkür'ü hem de düşünülen nesnel/teemmül kavrayarak yaşar. Anlayan akıl-zihin ile anlaşılan şey arasında kurulan bağlantıya transsendental türden anlama denir. Fikrin dünyada varolanlara yönelik delaleti yoktur. Nesnesi bulunmayan fikir/düşünüyorum transsendental bende iken dünyada karşılaşılan şey/nesne ise deneyseldir. Tecrübesi olmayan düşünüyorum 'transsendental'dır. Öznel olan karşılaşılan şey transsendentalleşir, transsendental

⁵⁴ Duralı, (2006b, s. 110-111).

⁵⁵ Duralı, (2011b, s. 72-73).

hakikat/felsefi akıl adını alır. Teemmül ve tefekkür birlikteliği taşımayanlar akıl düzleminde mana konumunda kalıp 'anlam' değeri kazanmaz.⁵⁶

Düşünürün felsefesinde *teemmül* ve *tefekkür* metafizik-felsefe-bilim-ahlak-sanat zincir halkasını birbirine bağlayan tespah tanelerini tutan imame gibidir. Teemmülü ve tefekkürü hem metafizik-felsefe-ahlak hem de felsefe-bilimde önemli bilgi edinme ve düşünce eylemi olarak gören düşünür Hint ve İran düşüncesinin ilahiyattan bağımsız bir metafizik ve spekülative olmayan bir metafizik felsefe geliştiremediğini söyler.

Hakikate nüfuz etme çabası, felsefe-bilimin beyni yahut yüreği mesabesindeki metafiziğin başat özelliğidir.⁵⁷ Düşünürü göre, vahiy dininden olmayıp da metafizik düşünüşe, böylelikle de ahlak, mantık ile bilim yapılanmalarına ziyadesiyle yaklaşan ama bağımsız bir metafizik geliştirememiş olan Hint tefekküründe metafizik filizlenecekken duyuşlar ve görüşlerin sarmaşığında boğulup kalmıştır. Hint gizlenmiş varlığı değişik yollardan gün ışığa çıkarmağa çaba harcarken, İran sadece genel, bulanık ve uçarı ifadelerle yetinir, nesnelere özündeki zenginliği teyit ettirebilecek kanıtları ortaya koyma gayretini göstermez. Evrenseli keşfetmeğe uğraşan İranlı düşünce sistemi bunu şiirseli güzelliklerin ötesine taşıyamamış ve metafiziğin tam olarak farkına bile varmamıştır. Brahman ise sistemin temellerini atmış olmakla birlikte, binayı inşa edememiştir. Spekülative olmayan metafizik sistemin gerektirdiği tarzda Bâtını iman heyecanlarından arındırılmış, duru, ayık, akıl yürütme silsilesine dayalı düşünce yapılarını kuramamıştır. Böylelikle de ulaşabildiği son merhale silsilelerine dayalı düşünce yapılarını kuramamış ve felsefeye geçememiştir. Duralı, teemmül ve tefekkürün birlikteliğiyle oluşan sentez yaklaşımını sergileyemedikleri için Hintliler, Sümerliler, Babilliler, Mısırlılar, İranlılar ve Çinlilerin zanaat ve bilgelikte mahir olmalarına rağmen metafiziği ve felsefe-bilimi meydana getiremediklerini ifade eder.⁵⁸

Felsefe-Metafizik-Ahlak bağlamında düşünce etkinliğinde bulunan bilge-düşünür, Felsefe-Sanat-Bilim bağlamında fikirlerine sürdürmeye devam eder. Gidimli düşünmenin en geniş ve üstün "mimari" yapılanışı,⁵⁹ düşünme etkinliğinin en son en üstün yapısı olarak gördüğü felsefe sisteminin kuşatıcı sonuçların tutarlı biraradalığı verme yeteneğine sahip olduğunu söyler.

⁵⁶ Duralı, (2006b, s. 118-119).

⁵⁷ Duralı, (2011b, s. 63).

⁵⁸ a.e., s. 107.

⁵⁹ Duralı, (2006a, s. 24).

Metafizik, felsefe ve ahlak alanının da kendini gerçekleştiren nesnesi bulunmayan fikre karşılık gözlemlemeye ve analize açık olan vaka/nesne ise bilimin konusudur.⁶⁰ Felsefe ile bilimin bütünlük oluşturması aynı şey oldukları anlamına gelmez. Bilim evrende olup bitenlere göz dikerken, felsefe onda gösterilemeyen metafizik kavramlarla uğraşır ve felsefe sistemini verir. Bilim, bilgi üretirken felsefe, üretilen üzerine düşünendir. Felsefesiz bilim, bilimsiz de felsefe olmaz.⁶¹ Felsefeye konu olan nesneyi bizlere sunan fiili ne algı ne de sezgi ele verir; onu tanımanın tek yolu, düşünmeye dalmaktır. Felsefi genellemeler, bilimsel araştırma verileri üstüne bina edilmeli ve felsefe mevcut felsefelerden değil, fenomenlerden hareket etmelidir. Aklın kullanımının tarihi olan felsefe sistemleri bilim çeperini kapatmak suretiyle bilim dünyasında düzen ve bağdaştırmıştıktır sağlar.⁶²

Fizik ile meta-fiziğin koşut olduğu gibi felsefe ile bilimin birbirlerine şart koştuğunu, bilim felsefesi ile bilim ilişkisi birbirine dayandığını söyleyen Duralı'ya göre, felsefesiz bilim ilkel ve muğlâktır. Bilimle bağlantısı bulunmayan bilim felsefesi boş bir tasarımdır.⁶³ Bilimsel çalışmaları, mantıkça kuruluşu ile sorunlarını belirlemeyi felsefenin asli kollarından 'bilim felsefesi' ele alıp irdeler. Yasaları ile kuralların belirlenmesi işiyse ahlaka düşer.⁶⁴

Bilgi, duyuş, düşünüş eylemlerinin alanları olan metafizik, felsefe, bilim, ahlak zincirinin beşinci halkası sanattır. Doğada doğal durumda bulunan somut, beşeri maksatlar için çıkarılmış olanı yapma/suni diye tanımlayan Duralı'ya göre, sanat; doğadan olan bir parçanın doğal olmaktan çekip çıkarılması işlemidir. Doğallıktan çekip çıkarma işlemi "sanat" yolu yordamıysa zihinsel işlem olan 'soyutlama'dır. Ahlak gibi sanat da aşkın manevi âlemin salt akli-fikri yani numenal cephesinde yer alır.⁶⁵

Aklın ve gönlün işlediği duyulandan yüce bir duygulanışın ortaya çıkışı transsendental estetikdir/sanat. Transsendental estetiğin belirgin timsali olan yüceliği duyuran şiir musiki iki numunedir. Felsefeyi metnin, bilimi deney verisinin; sanatı ise, yalınkat insan-toplum ile doğa olaylarının yorumu olarak gören Duralı'ya göre aşkın yorum'un/transsendentalliğin 'felsefe-bilim' yakası diyalektik iken 'sanat' cephesi ise estetikdir. Sanat, insanın eşsizliğini belgeleyen en belirgin kanıttır.

⁶⁰ a.e., s. 66).

⁶¹ a.e., s. 49.

⁶² Duralı, (2006b, s. 88-90).

⁶³ a.e., s. 144.

⁶⁴ Duralı, (2006a, s. 70-71).

⁶⁵ a.e., s. 59.

Felsefe-Bilim Bağlamında Bilgelik ve Filozof-Bilim Adamı

“Fikirlerin oluştuğu düzen ile aralarında kurdukları bağlantılar, nesnelere düzeni ile aralarındaki bağlantıların aynısıdır.”⁶⁶ diyen Spinoza’ya atıfta bulunan Duralı’ya göre, fizik ile metafiziğin birbirinden koparılamadığının ve iç içe olduğunun göstergesi Newton, Einstein’ın ve Descartes’in ortaya koymuş olduğu bilimsel yasalar ve teoriler ile düşünme-var olma denklemidir.

Fizikte İsaac Newton’un mekanik ile çekim yasaları ve Albert Einstein’ın genel görelilik teorisi ile kütle-enerji denklemi dile getiren E: mc² belirlenimi ne ise Rene Descartes’in düşünme-var olma denklemine ilişkin bildirdiği de metafizik için odur. Birinciler fizikte ikinciyse metafizikte devrim mesabesinde dirler.

Zaman-mekân hatlarında yer alan fizik-kimya kuvvetlerinin doğrudan etkisi ile güdümünde yürümeyen dimağ-zihin işlemleri manevi dediğimiz âlemdir. İşlenen ise maddi dünyadır. İnsanın maneviyatı ile içerisinde yaşadığı maddi dünya arasında dialektik bir ilişki yürürlüktedir. Maddi dünya ile manevi âlem, sav ile karşısav durumundadırlar.⁶⁷

Var olma ile dış dünyanın nesnel verileri arasında bağ kuran Duralı, var olmayı bilmek suretiyle insanın ‘ben’inin fizikle, yani ‘bilim’le meşgul olduğunu kendini bilmeğe yönelmesiyle de ‘ben’in metafiziğe yöneldiğini⁶⁸ söyleyerek bilgi ve irfan arasındaki farklığa değinir. Bilgi, dış dünyanın/deneysel verilere dayanan malumat iken irfan ise mistiklikte tefekkürden doğan bilgidir.⁶⁹ Aklın transendental ben’e eğilmesiyle bilincin meydana geldiğini söyleyen düşünür, bilgi ile bilinç arasında ayrım gördüğü gibi bilgin ile bilgelik arasında farklılık olduğunu dile getirir. Filozof-bilgin/bilim adamı eğildiği bilimin aksiyom sistemini belirlemeğe çalıştığı gibi mensup olduğu toplumda çağlar boyunca değişenlerin yahut değişmeğe yatkın olanların ardında gizli duran değişmemiş yahut değişmeyen değerleri daha açık bir ifadeyle temel inançları yakalama çabasıdır.⁷⁰ Filozof-bilim adamı bilginin ne olduğunu, nasıl elde edilebileceğini ele alır ve geçerliliğini tartışır. Bilim adamı vasfıyla da metafizik çerçevede belirlediği bilgi örneğini yahut şablonunu görünenler dünyasına götürüp uygular. Birinci babta ‘bilgi’nin kendini kavramağa yönelmişken ikincisinde görünür teklere, bireylere ilişkin olanı derlemek çabasıdır. Filozof bilgiyi inşa etme safhasındayken, bilim adamlığıyla, sahasında yer alan

⁶⁶ Duralı, (2006a, s. 60).

⁶⁷ Duralı, 1999, s. 117-118.

⁶⁸ Duralı, (2006b, s. 144).

⁶⁹ Duralı, (2006a, s. 92).

⁷⁰ a.e, s. 105.

görünür olayların yahut var olanların biçimini, yapısı ile düzenlenişlerini öğrenmeye çalışır.⁷¹

Hakikati sezgi yolundan keşfederek gerçekliği de anında 'anlayan' ve bunu kendine mahsus harfi dil'le anlatan sufidir. Filozof-bilim adamının tersine, hâkim-arifin söze fazla ihtiyacı yoktur. Söz ehli olan Filozof-bilim adamı savını temellendirip kanıtlamak maksadıyla 'konuşma'nın ana unsuru 'söz'e başvurmak zorundadır. Bilge kimsenin dikkat etmediği, etmemesi yüzünden de göremediği kendi gayret, gönül gözü, basireti ve sabrı sayesinde yakalar.⁷²

Tanrısallığın müteala edildiği ilahiyat ile felsefe arasında geçiş evresi ve sıklet merkezi 'sezgi' olan bilgelik evladı felsefenin tersine öğrenilip öğretilemez, yapılmaz yaşanır.⁷³ Bilinçlenme'den farklı olarak 'bilgilenme'; 'eğitim' yerine 'öğrenim' yoluyla gerçekleştirilir. İstidadı olanın 'bilgelik cevheri' eğitim yoluyla işlenip ortaya çıkarılır. Bilgelikte, -iki aksi kutup olan ama birbirlerini tamamlayan- bilinçlenme ile bilgilenmeden bu ikisinden birincisi ağırlık taşır.

Duralı'ya göre, bilge; algılardan idrake, düzayak düşünmeden teemmüle, hele tefekküre asla geçilemeyen sıradan gündelik yaşamdan uzak, ahlak ilkelerine bağlı, 'hay huy'dan kurtulmuşluk anlamında 'sıkıdüzen insanı'dır. İçinde bulunduğu durumdan kendini sıyrarak kuşbakışı bakabilen kişi bilgedir. Akıntıya kapılmayan gündelik hayatın dışına çıkan üstün sezgili insan/bilge, kendini gerçekliğin bin bir çeşit görünüş aynasında faş etmekten sıkı sıkıya 'sakınan' hakikatin perdelerini teker teker açar; ona nüfuz etme cehd-ü gayretini gösterir. 'Bilge' hayat yolunda edindiği tecrübelerden ders çıkararak hayati hataları asgariye indirmeyi başaran dahi şahsiyettir. Bilincin en belirgin göstergesi olan katlanarak düşünmeye yani teemmüle sahip bilge iç dünyasıyla ve dış dünyaya yönelik uyumlu ve anlamlı hayat ortaya koyar. Bilge içkin ve aşkın gerçekliğin kapısından geçmeyi beceren üstün insandır. Aşkınlığın kapısından geçerken temaşa-tefekkür yetisini konuşturur, içkinlik kapısından geçerken teemmül-tefekküre dalar. Bilge ilhamla terbiye-adap kurallarını tesbit ve tanzim ederken, Resul ise vahiyyle tesbit ve tanzim eder. Bilge beraber bulduklarıyla omuz omuza yaşarken, temaşa-teemmül-tefekkür maksadıyla kenara çekilir.

Duralı, felsefe-bilim adamından daha çok teemmülü ve tefekkürü kendinde barındırdığını düşündüğü *bilgeyi* daha nitelikli olarak görür. Onun nitelikli sufi-zahid fenomeni kozmik âlemle fizik âlemi birleştiren, toplumun sorunlarıyla uğraşacak denli toplumsallaşmış olan, çok yönlü maharete sahip, malzemesini yaşanılanlardan alan bilgedir. Kozmik âlem ve fizik âlemi

⁷¹ Duralı, (2006b, s. 145).

⁷² a.e, s. 129.

⁷³ Duralı, (2006a, s. 64).

birbirinden koparmayan bilge-düşünür insanın dış dünyası ile iç dünyası arasındaki rabıtayı da birbirinden koparmaz. Nitekim ona göre dışa uzanmak, içerinin anlaşılmasından geçtiği gibi içerinin gelişmesi de dışa açılmadan olmaz.⁷⁴

Felsefenin annesi bilgelikten felsefeye geçiş döneminin başına geometriyi icat eden Thales'i koyan bilge-düşünür 'bilgelik'ten felsefeye, felsefenin yüreği olan metafiziğe sıçrayan adımı atan ve akademiasının kapısına "geometriden nasipsiz olan buraya girmesin" ibaresini yazdıran filozofun Eflatun olduğunu, aklın devam edemediği yörelerin 'kâşifi' 'gönül'e sahip bilgeliğin İslam kelamı ile felsefesinde göstermeyi devam etmiş olduğunu söyler.⁷⁵

Duralı'nın bilgesi ya da filozofu; doğadan kopmuş, mistik, kendi ağını ören kısır bir örümcek gibi değildir. Onun tanımladığı bilge/filozof adeta Bacon'un karınca *metaforuyla* izah ettiği felsefe-bilim adamıdır. Bilginin kaynağı olarak bilgi ve inancı gören bilge-düşünüre göre inançlarımız yoluyla yorumlanıp zihnimizde yoğurup anlamlandırdığımız duyu verilerinin ilkin tecrübe, daha sonra bilgi halini aldır. Dışımızdaki somutluklar alanı deneysel bilim ve fen sahasıdır. Hastalığın ya da canlılığın anlamını soran filozof biyoloji, fizik ve kimyadan yardım alacaktır.⁷⁶

Felsefe-Bilimden Makineleşmiş İnsana

Medeniyetin en üst seviyelere ulaştığı her devirde ve yerde baş tacı kılınmış fakat itibarını en çok yitirdiği çağ yirminci yüzyıl olan felsefeye⁷⁷ köklerini hatırlatan Duralı'ya göre, birlikli, bütünlüklü canlı, ruhlı bir evrene ilişkin tasavvurlar geliştiren 'çocuksu' 'animist dünya görüşüne kadar inmiş 'ilim zihniyeti', XV. yüzyıldan sonra git gide gerileyerek yerini kendisine 'maddeci' dünya görüşünü temel almış, 'incelmış' (raffiné), 'bilgiçleşmiş' (sophistiqué) 'mekanist-objektivist-empirist-pozitivist bilim anlayışa' bırakmıştır. İlkinin derinlik boyutunu sonrakisi bir yana atarak yalnızca görüneni ('phénoménal olan'ı), uzamlılığı (étendue) kabul etmiştir. *Maddeciliğin siyaset-toplum-iktisat* yakasını *dindışı-liberalist-merkantilist* ideoloji, *felsefe-bilim* yanısıra mekanistik *nedensel* sistemler temsil etmiştir. Mekanistik nedensel sistemlerin başını *fizik-kimya* bilimleri çekmiştir. Bunlar da doğal olarak *dindışı-liberalist-merkantilist toplum-siyaset-iktisat* ideolojilerini benimsemiş ortamlarda boy atmışlardır. Ancak, sözü edilen ideolojileri benimsemiş

⁷⁴ Bkz. a.e, s. 131-132.

⁷⁵ Duralı, (2006b, s. 131-132).

⁷⁶ Duralı, (2006a, s. 59).

⁷⁷ Duralı, (2006a, s. 77).

devletler, yine bahsi geçen *mekanistik nedensel-nesnel-deneyci-positivist fizik-kimya bilimlerinin* ortaya koydukları sonuçlardan da yararlanarak tarihte eşi görülmedik bir yayılma ve hâkimiyet sürecine girmişlerdir.⁷⁸

Madde, Aristoteles fiziğinde canlı ilkesince biçim kazanırken, *Galileo-Newton fiziğinde* ifadeleri sınırlayan, her çeşit araştırma için kendisinden hareket edilen, sonunda da bütün bulguların kendisine geri götürülen esastır. *Felsefe-bilim-* kuruluşunun (institution) *felsefe* yakası gündemden düştü. *Bilim* ise, Galileo-Newton Mekanizmasının madde anlayışının koymuş olduğu sınırlamaları aştı. Kütlesi ve boyutları tesbit edilebilir şekilde tarif edilen 'madde' terimi esasına dayalı 'yer-kaplayan-şeyci', yâni «Res Extensa»cı *Klâsik mekanik* biçimiyle tanıdığımız *KLÂSİK Fizik*, yerini bir ölçüde, *Kuantum mekaniğini* de barındıran, *YENİ Fiziğe* bırakmıştır.⁷⁹ Dindışı Batı Avrupa Yeniçağına kadar bireyden toplum ortamı ile doğal çevresine ayak uydurması beklenirken şartları temelden değiştirmek ihtirası ise Yeniçağ dindışı Avrupa'sının ve devamı olan Çağdaş-İngiliz Yahudi medeniyetinin *homo economicusuna* mahsustur. Biçimsel mantık kuralları çerçevesinde düzenlenmiş "sistemleştirilmiş bilgi" yani felsefe-bilim → fen → sanayi → iktisat dizgesiyle kazanca dayalı kapitalist düzen oluşturulmuştur.⁸⁰

1700-1790 arasını geç Yeniçağ olarak isimlendiren Duralı bu medeniyete temayüz etmiş İngiliz kültürü git gide kendi başına medeniyet boyutlarına erişmeğe koyulmuştur. Daha sonrasında selefi Yeniçağ Avrupa medeniyetinin dünya görüşünü alarak Maddecî-Mekanikçi-Hürriyetçi-Positivci-dindışı dünya tasavvuru çerçevesinde *hürsermayecilik* ideolojisini geliştirecektir. Adı geçen ideoloji ile nihayet Sömürücülük-Sömürgecilik-İmperyalizm saç ayağına dayanacaktır. 1990'a kadar erken devrini yaşayan Çağdaş-İngiliz Yahudi medeniyetinin hala klasik devri yaşanmaktadır. Sermayeci düzen sanayileşmenin yerine teknolojiyi kullanmaktadır.⁸¹

Galileo'dan önce 'bilimsel' teoriler üreten felsefe-bilim, Galileo'dan sonra felsefe boyutunu inkâr ederek yalnızca bilim olarak insanı mekanikleştirmiştir. İnsan ya hepten saf dışı kalmış ya da bütün her şey gibi makine-benzeri kabul olunmuştur. Sanayileşmenin ve ileri teknolojinin gelişmesi ile mekanik bir dünya ve insanın ortaya çıkması söz konusudur. Maddî-mekanik işleyiş düzeni insana ve hayatına hâkim olmuştur.⁸² Bu düzene ilave olarak teknolojik işleyiş insanı sanallığa mahkum etmiştir. Duralı hakikatten ve hikmetten kopuş

⁷⁸ Duralı, (1990, s. 23).

⁷⁹ a.e, s. 27-28.

⁸⁰ Duralı, (2010, s. 56).

⁸¹ Duralı, (2003, s. 26).

⁸² Duralı, (2006b, s. 370).

tehlikesine dikkat çeker. Küresel şebekeye bağlı bilgisayar aracılığıyla etkinlikler gerçekleştirerek ve yeni tür geçekliğe gömülerek sanal gerçeklik içinde kaybolan insanın gerçekliği duyulara konu olanlardan, algılanmalardan ibaret sayarak “göreliliğe” mahkûm olmaktan kurtulamama tehlikesiyle karşı karşıya olduğu uyarısında bulunur.⁸³ Nitekim, sanal kimliklerin ve gerçekliklerin meydana getirildiğini ve insanın *cyborglaştığını* iddia eden Baudrillard sanal gerçekliğin dünyasında anlamın buharlaştığını hakikatin sanallaştırıldığını söyler.

Düşünüre göre bu medeniyet ‘beşer’e benzese bile uygulanamayan, tefekkür edemeyen, şan, şeref, haysiyet, adalet, merhamet ve güzellik, duygularından yoksun fabrika yahut laboratuvar ürünü ‘ruhsuz’ hatta ‘nefs’siz beşer kopyalarına insan denemez. Kimliğiyle, toplum ortamıyla, doğal çevresiyle bir bütün olarak insan soykırım’a uğramaktadır.

Sonuç

Felsefe yazılarında felsefe-bilimin serüvenini bir biyolog ve anatomist zarafetinde ele alan bilge düşünür, bilgeliğini zirveleştirdiği “*Sorun Nedir*” adlı eserinde “*yön ve yöntemini şaşırmış felsefi akli toparlama ve yolu yordamına koymak, kavram ve manaları yeniden tarif etmek*” çabasıdadır. Kavram ve mananın yarattığı bunalım ve kargaşayı geniş sistem örgüsü kurarak sona erdirme gayretindedir. Okyanus’un oluşumu anlatımından hareketle felsefe sisteminin de cılız bir menbada doğduğunun ifade eden düşünür, mevcut medeniyetin fikri oluşumunu metafiziğin Aristoteles’in felsefe-bilim anlayışıyla sonlandırdığını felsefe-bilimin hususiyetle yeniçağ bilim anlayışını oluşturan Descartes’la farklı bir boyuta sokulduğunu 1790 yılından sonra akılcılık, ideoloji, hümanizm ve sanayileşmeden mürekkep sermayeci ve milli toplumcu Çağdaş-İngiliz Yahudi Medeniyetinin oluşumunun hikayesini anlatır.

“*Faydasız ilimden Allah’a sığınırım*” nebevi söylemin farkında olan bilge, spekülativ metafizik felsefi sistemlerin ‘öğreti’ler ile ideolojiyi doğurduğunun farkındadır. İnsanın nesnel/fizik yönüne değindiği kadar öznel/metafizik yönüne de değinen Duralı, insanın nesnel yönüne hitap eden bilim algısının ahlaktan yoksun ahlak dışı mekanik bir insan ve uygarlık inşa ettiğini dile getirmiştir. Duralı, bireylerinin mekanikleştiği uygarlığı; Mali Sermayeci Çağdaş Küresel İngiliz-Yahudi uygarlığı olarak isimlendirir. Mevcut medeniyet tecrübesinin maddi ilişkiler ağı, üretim-tüketim dengeleriyle dokunmuş olan bir ağ ve bağ sistemi kurduğunun farkında olarak medeniyetin kök

⁸³ Duralı, (2006a, s. 58).

paradigmalarını, anlamını, gelişimini ve konumunu 'Çağdaş Küresel Medeniyet' adlı çalışmasında ortaya koymaya çalışır.

İnsanın mekanikleşme süreci yaşadığını iddia eden bilge mekanik gidişattan memnun değildir ve yeni bir felsefeye ihtiyaç duyduğumuzun farkındadır. Bilge-düşünür insana yitirdiği hikmetin yollarını göstermeye ve yitik hikmeti sıfatlandırdığı bilge üzerinden aramaya çalışmıştır. İnşa edilen mekanik dünyada determine edilmeye çalışılan insanın yaratıcısı tarafından mekanik olarak belirlenmediğini söyleyerek insana şükran içinde bulunmasını ve kadir bilir olması tavsiyesinde bulunur.

Duralı'ya göre yaşanan kültür dünyası gönüle 'edebi hayat umudu'nu aşılatabilecek dini itikattan yoksunsa mutlak çözümsüzlüğe saplanmış demektir. Mutlak çözümsüzlüğe düşülmüş olmanın doğurduğu 'yeis' değerlendirme-anlamlandırma yetisine ket vurarak bunalıma ve trajediye yol açmıştır. Genelde insanın özelde ise Batı düşüncesinin hikmeti kaybettiğini bilen bilge, bütün üstün değerlere başkaldırmayı, inkâr ve yıkımı kışkırtan *Tanrıtanımazlığı, varoluşçuluğu ve hiççiliği* son istasyon olarak görür.

Metafizik-felsefe-bilim-sanat-teoloji-ahlak bütünlüğünü bozma- maya azami gayret gösteren Duralı 'felsefileşmiş medeniyet' kavramı ile hikmetin önemini vurgular. Bir felsefe sisteminin damgasını taşıyan değerleri ve kurumlarıyla makul düzgünlük ve insicamlılık gösteren medeniyete 'felsefileşmiş medeniyet' adını veren düşünür tarihte Müslümanların felsefileşmiş medeniyet tecrübesi yaşadığını söyler. 'Felsefileşmiş medeniyet' çizgisine sahip, ahlak sistemi içerisinde yeniden teşkilatlanabilen toplum ve millet eleştirici, düzeltici, bütünleyici felsefi düşünüşle elekten geçirilmiş malzemelerden işe yarayanlarla durağanlıktan ve dogmalıktan uzak 'bina'nın inşasına yönelerek yeni bir medeniyet tecrübesi üretebilir.

Ona göre, insan-olma, son aşaması olan "kâmil insan" 'beşerliliğe' ağır basma süreci olan 'erginleşme'dir. Kamil insan felsefileşmiş medeniyette yetişir. İlmin dayandığı sütun tevazu taşıyıcı ise âlimdir. Bu eğitimi tertip eden insani ve meşru siyasi nizam, insanlığı 20. yüzyılın hatalarından koruyacaktır.

KAYNAKLAR

- Duralı, Ş. Teoman 1984, Metinler Işığında Aristoteles'in Canlıyla Ve Canlının Evrimiyle İlgili Düşüncelerine Problematik Yaklaşım, İstanbul: Felsefe Arkivi, S.24, 257-343.
- Duralı, Ş. Teoman 1986, FELSEFE-BİLİM/Çıkışı, Gelişmesi, Anlamca Sınırları” Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi. S. 1, ss. 76-100.
- Duralı, Ş. Teoman 1990, Rastlantı ile Zorunluk Açısından Canlılar Bilimi, Felsefe Arkivi, S. 1-44, ss. 1-44.
- Duralı, Ş. Teoman 1999, Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Necati Öner’e Armağan, ss. 119-120.
- Duralı, Ş. Teoman 2002, ‘Metafizik Sorunu’ İstanbul: Kutadgubilig Dergisi, s. 7-46.
- Duralı, Ş. Teoman 2003, Çağımızın Değerler Dizisi (Paradigma) Sorunu, İslami Araştırmalar Dergisi, S. 1, ss. 1-27.
- Duralı, Ş. Teoman 2006a, Felsefe-Bilim, 1.bsk. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. Teoman 2006b, Sorun Nedir? 1. bsk. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. Teoman 2010, Çağdaş Küresel Medeniyet, 4.bsk. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. Teoman 2011, Felsefe-Bilimin Oluşumu, 1.bsk. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. Teoman 2011b, Aklın Oluşumu, 1.bsk. İstanbul: Dergâh Yayınları.